

Közép-európai közvélemény:

Az anómia elterjedtsége és a normaszegés elfogadottsága három visegrádi országban: Magyarország, Csehország és Lengyelország

Kelet-közép-európai összehasonlítás

A Central European Opinion Research Group (CEORG) havi rendszeres közvéleménykutatása

2001 . február

CEORG – Central European Opinion Research Group

A Közép-Európai Közvéleménykutató Társulás (Central European Opinion Research Group, CEORG) három közép-kelet-európai ország, Csehország, Magyarország és Lengyelország egy-egy, társadalom- és közvéleménykutatással foglalkozó intézetének közös vállalkozása. A közös intézmény 1999. január 1. óta működik. Alapítói:

IVVM – Institut pro výzkum veřejného mínění (Csehország)

TÁRKI – Társadalomkutatási Intézet Rt. (Magyarország)

CBOS – Centrum Badania Opinii Społecznej (Lengyelország)

Az együttműködés keretén belül minden hónapban egy, a három országban azonosan megfogalmazott, négy-öt kérdésből álló blokk kerül az Omnibusz kérdőívekbe. A kérdések minden hónapban egyetlen témára vonatkoznak. A témák között találunk olyanokat, melyek periodikusan, féléves vagy éves gyakorisággal megkérdezésre kerülnek. Így félévente mindhárom országban, a felnőttkorú lakosságot reprezentáló minta tagjait arra kérjük, értékeljék saját anyagi helyzetüket és az ország gazdasági állapotát, illetve megkérdezzük őket várakozásaikról is ezen a két területen. Ezzel egyidőben azt is tudakoljuk, miként vélekednek saját országuk kormányának és az ellenzéknek a legutóbbi parlamenti választások óta eltelt időszakban kifejtett tevékenységéről, valamint a demokrácia állapotáról. Éves gyakorisággal érdeklődünk a három ország lakosainak a NATO-tagsággal és az európai uniós csatlakozással kapcsolatos véleményéről. A nem állandó kérdések között a legkülönbözőbb, a társadalomkutatás szempontjából releváns témakörök szerepelnek. Az ily módon rendelkezésre álló adatok alapján gyorsjelentések és publikációk készülnek.

Az adatfelvételtől

Az adatfelvétel mindhárom országban személyes megkérdezés révén, az egyes országok felnőttkorú lakosságát nem, életkor, iskolai végzettség és lakóhely szerint reprezentáló mintán készül. A mintanagyság Csehországban 1000-, Magyarországon 1500-, Lengyelországban 1100 fős. Az adatok elemzéséből minden hónapban gyorsjelentés készül.

A rendszerváltást megelőző időszakban Magyarországot nem csupán gazdasági és strukturális válság, az elszegényedés jellemezte, hanem a társadalmi integráció krízise, az anómia és az elidegenedés erősödés is jellemezte. Erre már a kilencvenes évek elején született szociológiai tanulmányok felhívták a figyelmet, majd az évtized során több kutatás is foglalkozott a folyamat alakulásának nyomon követésével a rendszerváltást követő időszakban¹. A februári adatfelvétel során az anómia és az elidegenedés közvetlen indikátorainak mérésére tettünk kísérletet több közép- és kelet-európai országban: Magyarország mellett Csehországban, Lengyelországban, Litvániában és Oroszországban. A kérdéseket minden országban ugyanolyan módon tették fel, a válaszadók egyetértését vagy egyet nem értését kérve egy négyfokú skálán a felsorolt állításokkal. A közép-kelet-európai összehasonlító eredményeket a 1. sz. táblázat tartalmazza.

A kilencvenes évekbeli vizsgálatok legfontosabb következtetései egyike volt, hogy ebben az időszakban csökkent az anómia elterjedtsége, miközben a normaszegés, mint az egyéni célok eléréséhez elengedhetetlen eszköz elfogadottsága növekedett a magyar társadalomban. Ebben a hónapban több olyan állítást is megfogalmaztunk, melyek az 1997-es, illetve még két korábbi Magyar Háztartás Panel kérdőívben is szerepeltek. Az adatok összevetéséből (2. táblázat) láthatjuk, hogy a korábban jelzett tendencia valamelyest megfordult. Az anómia elterjedtsége nem csökkent tovább, sőt bizonyos dimenziókban egy nagyon kismértékű növekedést mutat a '97-es adatokhoz képest. Egyértelműen csökkent viszont – igaz, szintén kis mértékben – a normaszegés szükségességének elfogadottsága.

1. Az anómia elterjedtsége

1997-ben a megkérdezettek 23%-a mondta részben vagy egészben igaznak, hogy gyakran magányosnak érzi magát, 2001-ben ez az arány 25% volt. A magányosság érzete növekszik az életkorral: míg az 50 év alattiak nagyjából egyötöde tartotta igaznak saját magára nézve ezt az állítást, addig a 60-69 évesek 29%-a, a 70 év felettek 44%-a vélekedett ugyanígy. Az iskolai végzettség esetében a kapcsolat fordított: az legmagasabb iskolai végzettség szintjével együtt csökken a magukat magányosnak érzők aránya. Ha a magyar adatokat közép-kelet-európai összehasonlításban vizsgáljuk, azt tapasztalhatjuk, hogy a magyarok e tekintetben nem különböznek a csehektől, a lengyelektől vagy a litvánoktól. Az oroszok közül érzik legtöbben magányosnak magukat, a megkérdezettek 29%-a.

Valamelyest nőtt az orientációhiány a magyar társadalomban: négy évvel ezelőtt a válaszadók 51%-a igaznak érezte magára nézve azt az állítást, hogy „Manapság alig tudok eligazodni az élet dolgaiban”, ez év februárjában pedig 54%-uk. Az orientációhiány is a nyugdíjas korú népességre jellemző legnagyobb mértékben, feltűnő ugyanakkor a 40-49 évesek közötti magas arány is (61%). Az állítást igaznak tartók aránya fordított arányban növekszik a válaszadók iskolai végzettségével. A legfeljebb általános iskolát végzettek háromnegyede tartotta magára nézve igaznak az orientáció hiányra utaló állítást. Ez az arány a diplomások között 24% volt. Ha a gazdasági aktivitás hatását vizsgáljuk, azt tapasztalhatjuk az anómiának ez a dimenziója legkevésbé az önállókat, vállalkozókat, leginkább pedig a nyugdíjasokat jellemzi. Az orientációhiánnyal küzdők aránya nő a lakóhely nagyságának

¹ A kilencvenes évek kutatásainak összefoglalóját, az idősoros adatok elemzését lásd Spéder Zs, Paksi B. és Elekes Zs. (1998): Anómia és elégedettség a '90-es évek elején, In: Kolosi T., Tóth I. Gy. És Vukovich Gy. (szerk.): Társadalmi Riport 1998, Budapest: TÁRKI, 490-513. Az írás támpontokat tartalmaz a témakör elméleti alapjainak megismeréséhez is.

csökkenésével. A magyarok orientációhiánya különösen szembetűnő a régió más országainak lakóival összehasonlítva.

Ha munkától való elidegenedés dimenziójában vizsgáljuk a magyar adatokat, azt láthatjuk, hogy a négy éve nem változott a munkájukban örömet nem lelők aránya (21%). A legfontosabb magyarázó változó ez esetben is az iskolai végzettség: a diplomás munkavállalók között lényegesen alacsonyabb a munkájukban örömet nem lelők aránya (8%), mint a legfeljebb általános iskolát végzettek között (34%). Ebben a dimenzióban ismét a magyar, a cseh, a lengyel és a litván társadalom hasonlóságát, és az anómia orosz társadalombeli nagyobb elterjedtségét tapasztalhatjuk.

Az anómia vizsgálatának egy másik, gyakran használt dimenziója a hatalomnélküliség, a dolgok alakulására való befolyás hiányának érzete. Ebben a vonatkozásban a magyar társadalom az oroszhoz áll legközelebb, mindkét országban az emberek fele érzi teljesen vagy részben igaznak a „Mindennapi dolgaimat nem tudom befolyásolni” állítást. Litvániában a megkérdezetteknek csupán 26-, Lengyelországban 33-, Csehországban 36%-a állította ugyanezt. Az életkort és az iskolai végzettséget ez esetben is a legfontosabb magyarázó tényezők között találjuk. A kapcsolatok irány is a már ismert képet mutatja: a dolgok irányításának képtelenségét hangoztatók aránya nő az életkorral és csökken az iskolai végzettség szintjével.

Az ötödik dimenzió a társadalom tagjai között kapcsolatok hiányát, a mások problémáival szembeni érzéketlenséget tárja fel. A magyarok és a lengyelek több, mint négyötöde mondta teljesen vagy részben igaznak azt az állítást, hogy „Senki sem törődik azzal, hogy mi történik a másik emberrel”. Litvániában és Oroszországban ez az arány csak kicsit alacsonyabb, 76-, illetve 72%, Csehország esetében azonban már szembetűnő az eltérés (53%).

2. A normaszegés szükségességének elfogadottsága

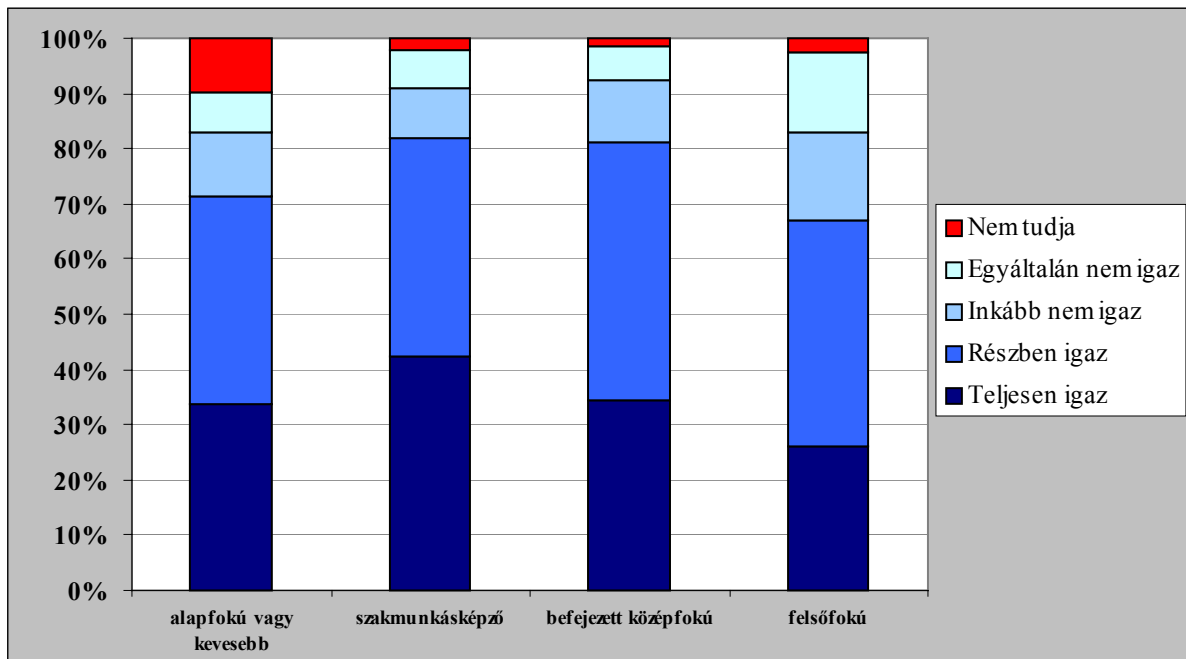
Bár 1997 óta valamelyest csökkent a magyar társadalomban a szabályok áthágásának, mint az egyéni boldogulás nélkülözhetetlen eszközének elfogadottsága, az elfogadók aránya közép-kelet-európai összehasonlításban Magyarországon a legmagasabb. Az „Aki vinni akarja valamire, rákényszerül arra, hogy egyes szabályokat áthágjon” állítást a megkérdezettek 36%-a teljesen, 41%-uk pedig részben igaznak tartotta. Az egyetértő válaszok együttes aránya Lengyelországban hasonló nagyságrendű, 73%, ennél jelentősen alacsonyabb azonban Litvániában (55%), Oroszországban (52%) és különösen Csehországban (19%). Ha mindehhez azt is hozzátesszük, hogy minden tíz megkérdezettből 8 vagy 9 – részben vagy egészben – meg van arról győződve, hogy a törvénysértők végül is elkerülik a büntetést, akkor megállapíthatjuk, hogy a közép- és kelet-európai társadalmak tagjai kétségbe vonják a normák és törvények kényszerítő erejét és szkeptikusak e szabályrendszerek mellé rendelt szankciók hatékonyságát illetően.

A normaszegés szükségességének elfogadottsága különösen elterjedt a legfiatalabb, 18-29 éves korosztályban (az állítással teljesen vagy részben egyetértők aránya ebben a korcsoportban 82%) és a 40-49 évesek között (ebben a korcsoportban kiemelkedően magas, 45% az állítást teljesen igaznak tartók aránya). A legidősebbek (70 éven felüliek) között ezzel szemben a szabályok áthágásának elfogadottsága lényegesen kisebb mértékű (62%). A kérdésben elfoglalt álláspontot jelentősen befolyásolja a válaszadó iskolai végzettsége is. A szakmunkásképzőt végzettek és az érettségizettek

között magasabb az elfogadók aránya (82-, illetve 81%), mint az általános iskolát végzettek (71%) vagy a diplomások között (67%).

1. sz. ábra

A normaszegés szükségességének elfogadottsága a válaszadók iskolai végzettsége szerint (%)

1. sz. táblázat

Az anómia elterjedtsége és a normaszegés szükségességének elfogadottsága a közép- és kelet-európai országokban (a négyfokú skálán mért egyetértő válaszok aránya az összes válaszadó %-ában)

	Magyarország (N=1512)		Csehország (N=994)		Lengyelország (N=1077)		Litvánia (N=1059)		Oroszország (N=1600)	
	Teljesen igaz	Részben igaz	Teljesen igaz	Részben igaz	Teljesen igaz	Részben igaz	Teljesen igaz	Részben igaz	Teljesen igaz	Részben igaz
Mindennapi dolgaimat nem tudom befolyásolni	10	36	7	29	12	21	6	20	22	25
Gyakran érzem magányosnak magam	8	16	3	20	7	14	9	15	12	17
Manapság alig tudok eligazodni az élet dolgaiban	16	38	2	17	12	27	11	24	20	26
A munkában általában nem lelem örömet (a foglalkoztatottak között)	6	15	4	15	9	13	9	14	13	19
A törvénytörők manapság elkerültek, hogy megbüntessék őket	38	53	35	50	58	32	41	38	45	35
Aki vinni akarja valamire, rákényszerül arra, hogy egyes szabályokat áthágjon	36	41	2	17	30	43	21	34	27	25
Senki sem törődik azzal, hogy mi történik a másik emberrel	37	47	13	40	46	36	38	28	38	34

2. sz. táblázat

Az anómia elterjedtsége és a normaszegés szükségességének elfogadottsága Magyarországon a kilencvenes években (az összes válaszadó %-ában)

	1993		1996		1997		2001	
	Teljesen igaz	Részben igaz	Teljesen igaz	Részben igaz	Teljesen igaz	Részben igaz	Teljesen igaz	Részben igaz
Gyakran érzem magányosnak magam	11,8	14,3	11,2	13,6	9,0	13,6	8,4	16,3
Manapság alig tudok eligazodni az élet dolgaiban	24,7	37,2	17,7	35,1	16,9	34,1	16,0	37,8
A munkában általában nem lelem örömet	5,7	17,3	5,2	16,9	4,6	15,0	5,8	15,2
Aki vinni akarja valamire, rákényszerül arra, hogy egyes szabályokat áthágjon	38,9	39,0	42,2	37,7	43,9	38,1	35,7	40,5

Forrás: 1993-1997: Spéder Zs, Paksi B. és Elekés Zs. (1998)